

Нікітенко К.В.

Львівська національна академія мистецтв

ПЕРШІ КРОКИ РАДЯНІЗАЦІЇ ЗАХОДУ УКРАЇНИ В 1939 р.

Стаття присвячена аналізу радянзації Заходу України в 1939 році. Метою дослідження є аналіз особливостей перших кроків нової влади на приєднаних до СРСР територіях. Доведено, що радянська влада на нові землі не задекларувала «визволення» українців, а лише поширення радянської влади на нові землі. Незважаючи на певне декларативне загравання з українцями (приміром, перейменування вулиць або культурно-мистецьких закладів на честь відомих українських історичних постатей) насправді все українське підпало під нещадні репресії. Припинили своє існування політичні партії, а разом із ними й інші інституції, навіть неполітичного характеру, запровадили тотальну політичну цензуру. Освітню функцію цілком підпорядкували пропагандистській. Арешти набули масового характеру. Під удар потрапили політики, громадські діячі, чиновники, священики та інші. З перших днів свого панування радянська влада складала списки «ненадійного», «ворожого» елементу. Страшного удару було завдано по галицькій інтелігенції. В дослідженні наголошено на кричущій невідповідності провин репресованих і покарання. Постійна істерія, нагнітання напруженості в суспільстві, свідоме протиставлення різних груп населення, «чистки», позбавлення пенсій та виселення з квартир, відправлення «колишніх» на «доживання» в нелюдських умовах переповнених при-тулків створювали в суспільстві атмосферу перманентної війни. Жертвами репресій ставали як найбільш яскраві, талановиті представники українського національного відродження, так і безневинні власники гарного житла, з яких штучно робили «ворогів народу» з метою пограбування. Ми робимо висновок, що вже за перші кілька місяців панування більшовиків на приєднаних територіях стала зрозумілою вся сутність нової тоталітарно-репресивної влади. Московська влада настільки виразно і, головне, швидко показала своє справжнє нелюдське обличчя, що ілюзій позбулися навіть найфанатичніші москвофіли – прихильники комуністичної ідеї. Тисячі закатованих і сотні тисяч репресованих – такою стала ціна «возз'єднання».

Ключові слова: окупація, репресії, тоталітаризм, виселення, депортація, Друга світова війна, Україна.

Постановка проблеми. Анексія, окупація, приєднання територій, «перекроювання» політичної карти світу – завжди непростий, неоднозначний й доволі трагічний процес. Так склалося, що історичний досвід ХХ століття надав дослідникам достатньо надзвичайно багатої інформації щодо змін територіальних кордонів тих або інших держав. Впродовж століття створювали надпотужні імперії, що прагнули не просто існувати «вічно», але й встановити свою «вічну» владу над якомога більшою кількістю країн. Втім, здавалося, що наприкінці століття нарешті прагнення різноманітних політичних маніяків насильницьким шляхом «приєднувати» до себе території незалежних держав залишаться в далекому минулому (принаймні на території сучасної Європи). Однак політичні реалії початку ХХІ століття довели, що повернення в минуле, на жаль, ще можливе. Анексія Криму, окупація частини Донеччини, а також і підступний напад Росії

на Україну в 2022 році довели, що історія вчить, але не всі усвідомлюють історичні уроки. Приєднання Заходу України в 1939 році в офіційній радянській історіографії називали «визволенням», «золотим вереснем», було створено імітацію «добровільного входження на прохання мешканців регіону» до складу СРСР – загалом процеси були дуже подібними до тих, які сучасна Росія (пряма правонаступниця злочинів СРСР) втілює на тимчасово окупованих територіях. Встановлення нової окупаційної адміністрації до болю нагадує вже десятиліттями відпрацьовані методи ще сталінських часів (недарма на катівнях на окупованій території знову з'являються таблички з написами «НКВД»). Саме тому дослідження наслідків процесів приєднання територій до СРСР у ХХ столітті знову набуває нової надзвичайно гострої актуальності.

Отже, недостатньо просто зруйнувати пам'ятники Сталіну-Леніну, перейменувати вулиці

й міста. Важливо зробити так, щоб у XXI столітті в різних новітніх диктаторів не виникало бажання повторити злочинний шлях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографічний аналіз праць, які присвячені різним аспектам подій на Заході України 1939–1941 років, свідчить про те, що порушена в статті проблематика має значну науково-теоретичну актуальність. Це дослідження українських істориків: В. В'ятровича [5], В. Гриневича [8], М. Коваля [14], В. Косика [15], М. Литвина, І. Луцького та К. Науменка [17], Ф. Левітаса [16], О. Литовченко та Т. Литовченка [18], авторського колективу за загальною редакцією Я. Примаченко [4], С. Цвілюка [28, 29], а також і закордонних дослідників: Е. Бівора [2], М. Гейстінгса [7], Л. Різа [25] та ін.

Окремо слід виділити збірник під редакцією М. Рудницької «Західна Україна під більшовиками» [26], який повністю присвячений злочинній політиці більшовицької влади на Заході України одразу після «приєднання». Історична цінність дослідження в тому, що в ньому скрупульозно задокументовані перші враження очевидців і безпосередніх учасників тих подій. Найцінніші свідчення зустрічі-зіткнення двох світів: цивілізованого європейського і тоталітарного радянського. Варто наголосити, що детальний аналіз конфлікту двох світоглядів розкривається авторами в тому числі й крізь призму багатьох побутових, психологічних аспектів.

Окремі аспекти теми знайшли своє відображення в працях, які присвячені загалом проблематиці тоталітарної карально-репресивної системи. Зокрема, дослідження Й. Баберовскі [1], К. Нікітенка [20], В. Нікольського [21] та ін. Проте, оскільки ці наукові розвідки загалом присвячені політиці радянської влади, інформація про події на Заході України в 1939 році носить переважно фрагментарний характер і пов'язана, передусім, з оцінкою загальнодержавної політики. Отже, спираючись на результати праць українських і зарубіжних дослідників, на підставі широкого залучення архівних документів, автор з'ясує малодосліджені проблеми теми.

Постановка завдання. Мета статті – аналіз особливостей перших кроків радянзації Заходу України в 1939 році. Методологічна основа дослідження визначається діалектичним підходом до пізнання історичної реальності. Його засади спираються на універсальні принципи історизму та об'єктивності при висвітленні історичних явищ і процесів. Зазначені принципи реалізо-

вані в роботі через конкретні методи наукового дослідження – загальнонаукові (аналіз та синтез, класифікація, типологізація) та історичні (історико-типологічний, історико-генетичний, порівняльно-історичний). Застосування обраної методики дало змогу висвітлити проблему перших кроків радянзації Заходу України комплексно, а також розглянути її внутрішні закономірності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Підписаний 23 серпня 1939 року пакт Молотова-Ріббентропа забезпечив А. Гітлеру надійний тил і надав можливість негайно розв'язати Другу світову війну. Вже 17 вересня у війну на боці фашистської Німеччини вступив СРСР. Сил битися одразу з двома наддержавами Польща не мала. Країну було окуповано і поділено між переможцями. Так угода між Сталіним і Гітлером дозволила приєднати до Росії нові українські землі, а жителі цих теренів дістали можливість відчутти на собі всі особливості «вільного» життя в Країні Рад.

Зауважимо, що з одного боку, у період «радянзації» (1939–1941 років) західних земель не можна не завважити очевидного позитиву – нарешті відбулося об'єднання українських земель в одній державі, про яке століттями так мріяли патріоти. Серед подальших зрушень – індустріалізація, розвиток промисловості регіону, українізація освіти, збільшення числа українських шкіл і вишів, завезення зі східних областей України літератури українською мовою. У 1940 році на Заході України функціонувало 6900 шкіл, з них 6 тис. були українськими. Львівський університет став імені Івана Франка, а Український драматичний театр (щоправда, чомусь на прохання робітників Львівської консервної фабрики, а не, приміром, акторів театру або львівської інтелігенції – такими були тогочасні пропагандистські гри-маси) – імені Лесі Українки [10, арк. 79].

Радянська влада попервах намагалася декларативно загравати з українцями. Наприклад, у Львові в результаті перейменування вулиць поряд з обов'язковими: Жовтневою, ім. Енгельса, ім. Кірова, Комсомольською, Радянською, ім. Свердлова тощо, з'явилися також вулиці Івана Богуна, Івана Франка, Лесі Українки [12, арк. 30]. Розвивали медичне обслуговування, боролися з безробіттям, запровадили 8-годинний робочий день тощо.

Разом із тим радянська влада вже своїми першими кроками максимально рельєфно підкреслила – ми принесли вам не «звільнення» і можливість створити українську державу,

а виключно поширення радянського устрою. Припинили існування політичні партії, а разом із ними й інші інституції, навіть неполітичного характеру, – «Просвіта», Наукове товариство ім. Т. Шевченка та ін. Цілеспрямовано ліквідували вільну українську пресу – замість 83 старих газет почали виходити 6 нових. Запровадили всеосяжну політичну цензуру, обов'язкове вивчення російської мови. У завезених підручниках шукати науковий підхід було марно. Освітню функцію цілком підпорядкували пропагандистській. Показово, що слідом за Червоною армією вже у вересні 1939 року на Захід було відправлено 22 пересувні кіноустановки з набором класики радянської пропаганди: «Ленін у 1918», «Чапаєв», «Щорс» тощо. У солідних томах доводили нечувані переваги командно-адміністративної системи та безпрецедентні економічні досягнення під керівництвом Комуністичної партії. Науку ж, насамперед історичну, навпаки, свідомо знищували. Репресіям піддавали провідних учених, науковців світового рівня. Арешти набули масового характеру. Під удар потрапили політики, громадські діячі, священники та інші.

Показово, що ще 8 вересня 1939 року (задовго до вступу СРСР у Другу світову війну), Л. Берія віддав наказ, згідно з яким нарком НКВС УРСР І. Серов мав організувати опергрупи НКВС. Їхнім завданням, окрім іншого, мала бути зачистка «визволених» регіонів від «антирадянського елементу». З початком війни, попри те, що на допомогу спецгрупам НКВС зі складу КОВО було виділено кілька додаткових батальйонів, чисельністю 300 бійців у кожному, вже І. Серов попросив Л. Берію дозволити створити нові групи і збільшити штат карателів у вже наявних. Яких саме зачисток вимагали від бійців цих опергруп і батальйонів, характеризує цинічне зауваження першого секретаря ЦК КП(б)У М. Хрушова, яке він висловив начальнику Особливого відділу Українського фронту А. Міхеєву: «Що це за робота, коли немає жодного розстріляного». Так прямо і відверто було визначено лінію партії. Чекістам довелося терміново «виправляти показники». А. Міхеєв виправдовувався: «у Золочеві розстріляно 12 чоловік» [23, с. 574].

З перших днів свого панування радянська влада складала списки «ненадійного», «ворожого» елементу. Досить часто безглузкого доносу було достатньо для знищення людини. Приміром, в одному з таких повідомлень сказано, що П. Вольф за польських часів мав власний магазин взуття у Львові (без перебільшення – вбивча для

радянського суспільства характеристика). Інший приречений пан Кнеппель – раніше «був великий багач... коли були конфлікти між купцями і працівниками – виступав проти працівників» [11, арк. 1–2]. Склад «злочину» абсурдний, адже зовсім не зрозумілим залишився масштаб «багатства». Безумовно, що навіть власник невеличкої крамнички видавався заздрісникам, а таких була більшість серед дописувачів до каральних органів, вельми заможним.

Як правило, всі звинувачення вміщалися в кілька речень, а часто навіть слів, наприклад: «Бухбанд – колишній власник крамниці», «Бадер – власник крамниці», вирок Адольфу Нойсу взагалі складався з одного слова: «купець». Іноді донощики додавали до звинувачень і дещо конкретне. Приміром, про К. Желенєвського повідомлялося, що він був власником магазину модного одягу, втім з початком війни вірно оцінив ситуацію, поквапився продати товар разом із магазином, як наголошувалося у повідомленні, «за кількесот тисяч злотих». Окрім того, вказаний пан винен був у тому, що «за Польщі мав контакти з конфідентами», а після окупації регіону влаштувався до радянської установи бухгалтером – звісно ж, зі шкідницькими намірами, на думку слідчих [11, арк. 2].

Сучасні дослідники наголошують на кричущій неспіврозмірності провин і покарання. Досить часто найжорсткіші репресії та вирокі люди отримували за доволі побутові вчинки або навіть висловлювання. Приміром, у місті Стрию 17-річну дівчину репресували лише за те, що вона, стоячи в черзі біля магазину, висловила невдоволення. На Рівненщині іншу молоду дівчину засудили до розстрілу тільки за те, що вона висловила незадоволення тим, що радянська влада репресувала її батька, а її з матір'ю, як членів сім'ї ворога народу, змусила назавжди залишити своє житло. Зауважимо, що ці дівчата не створили, приміром, підпільну організацію, не друкували листівки, не зберігали в себе зброю і не організували терористичних актів проти представників нової влади. Їх засудили лишень за необережні (але вистрадані й цілком зрозумілі) вислови. Неймовірно порушення принципу адекватності покарання. Зауважимо, що у випадку з дівчиною з Рівненщини вирок згодом замінили на вісім років тюремного ув'язнення. Втім, що теж було надзвичайно жорстоким покаранням за її «провину» [6, с. 145].

Вже за перші неповні півтора місяця заарештували 1057 офіцерів, працівників поліції,

чиновників тощо. Страшного удару було завдано по галицькій інтелігенції. За ті ж неповні місяці репресовано, розстріляно або вислано до Сибіру понад 250 галицьких інтелігентів. У Львові 24 вересня був заарештований президент міста професор С. Островський, а з ним і всі члени міської управи разом із віце-президентами. Островського вивезли до Москви. «Слідство» на Луб'янці тривало 19 місяців. Професору висували все нові й нові звинувачення. Лише у травні 1941 року Островський був засуджений за «антирадянщину» на 8 років таборів [23, с. 574–575].

До речі, це був той, зауважимо, не такий уже й рідкісний випадок, коли пильні працівники НКВС у «безкомпромісній» боротьбі з «ворогами народу» не забували негайно «поправити» й своє матеріальне становище, зокрема квартирне питання. Адже на Захід України восени 1939 року терміново відрядили тисячі партійних функціонерів, пропагандистів-активістів, а також і професійних борців із «ворогами». З Ленінграда прибули 60 працівників керівного складу НКВС, з Саратова – 40, Смоленська – 50, Рязані – 30, Воронежа – 40 бійців «невидимого фронту». Не відставали й інші регіони країни: 250 працівників – з НКВС КОВО, 100 – з прикордонних округів, а також 150 випускників чекістських шкіл республіки [23, с. 576]. Зрозуміло, що проблема розселення такого великого начальства потребувала екстреного розв'язання.

Заради справедливості зауважимо, що певна кількість квартир у містах Західного регіону стояла пустою, бо власники покинули їх назажди. Поляки, кидаючи роками нажите майно, виїжджали до німецької Польщі. Лише зі Львова і тільки банківських службовців-поляків і членів їхніх родин виїхала 331 особа (і це за неповними даними). Приміром, емігрувала банківська династія – родина Августинських. Не лише голова сім'ї – Адам, але й троє його синів: Юлій, Вітольд і Раддей були фінансистами, працювали в кредитних установах міста. Забравши дружин і дітей, родина перебралася до Варшави. Також, не маючи ілюзій щодо ставлення радянської влади до церкви, виїхало багато католицьких священників. Певною мірою це було логічно, адже їхня паства теж переважно емігрувала. Одними з останніх Львів залишили ксьондзи Альберт Матих і Адам Павлін [13, арк. 53–61]. Тими ж, хто залишався, прискіпливо опікувався НКВС. Уже в перші місяці заарештовано майже 60 священнослужителів, 14 з них розстріляли навіть без символічної імітації «слідства» [22, с. 25]. Краєм прокотилися хвилі

арештів. А, як правило, більшість «колишніх», кого тоді терміново заарештовували за «антирадянщину» – чиновники й громадські діячі, поліцейські й службовці, власники магазинів та ін. – мешкали переважно в центральних районах міст і мали якісні багатокімнатні квартири.

Звісно, саме це житло насамперед захопила нова влада. Кількість «вивільнених» квартир зростала з кожним днем. Якщо на 4 листопада у Львові радянська влада «знайшла» (саме це слово використане у звіті) 1031 квартиру, щоб передати новим власникам – представникам партійно-господарського активу, то на 27 листопада того ж року вже 2649 квартир змінили своїх господарів. Майже тисяча з них дісталася надійній опорі сталінського режиму – працівникам НКВС і наркомату оборони. Решту зайняли численні радянські чиновники, приїжджі функціонери, 152 квартири отримала «працююча інтелігенція», 130 – колишні політичні в'язні, яких випустили з польських в'язниць [12, арк. 11, 6].

На 3 січня 1940 року квартир, які були «вивільнені» та «надані» новим власникам у Львові, налічувалося вже 5407. І це теж був іще не кінець. Зокрема, 17 червня 1940 року начальник квартирно-експлуатаційної частини Львівського гарнізону Шейнблат звертався до Львівської міської ради з вимогою надати додатково ще 680 квартир для «командного складу гарнізону» [9, арк. 30, 94].

Як саме нова влада вирішувала «квартирне питання», на все життя закарбувала у своїй пам'яті мешканка Львова Анна Левицька. Вона згадувала, що одного дня на порозі їхнього дому з'явилися двоє офіцерів Червоної Армії, які без зайвих формальностей повідомили, що мають намір тут оселитися: «Вони забрали меблі й усі інші речі. Це означало, що все те стало належати їм... То був невеликий будинок з п'яти кімнат. Вони зайняли чотири з них... Ми більше не мали жодного права на ці кімнати... Навіть на одяг: «Ця сукня дуже пасуватиме моїй дружині», казав він (один з офіцерів, забираючи одяг – *Авт.*)... Ми були просто приголомшені всім цим. Було просто незбагненно, що ці чужинці, які не мали до нас ніякого стосунку, могли просто прийти звідкись, забрати майно, меблі, речі інших людей і вважати, що це нормальна поведінка..., що це так має бути. Для нас це здавалося якимось божевіллям. Ми не могли цього зрозуміти і страждали через це. Ми страждали, тому що не знали – а може, завтра вони скажуть нам: «Вимітайтеся звідси! Вам нічого тут робити!» Це було жахливо» [25, с. 31–32].

Зауважимо, що ці процеси стосувалися не лише Львова і навіть не тільки Заходу України. «Звільнення» квартир було роками відлагодженою практикою. Аналізуючи масштаби цього процесу, можна стверджувати, що таке «поєднання» ідейної боротьби з ворогами і власної вигоди було нормою для працівників НКВС, на що вище керівництво воліло заплющувати очі.

Це були лише перші місяці «звільнення». За неповних два роки з Заходу України було депортовано 400 тис. людей. Так жертвою насильницького переселення став майже кожен десятий житель [23, с. 585].

Навіть коли людина тимчасово залишалася на свободі, радянська влада всіляко дбала про те, щоб її життя перетворилося на відчайдушну боротьбу за виживання. Так, одним із перших кроків нової влади була перевірка нарахування пенсій. 14 грудня 1939 року політбюро ЦК КП(б)У ухвалило постанову «Про виплату пенсій пенсіонерам колишньої Західної України», яка позбавляла виплат значні категорії людей: колишніх поліцейських, чиновників, суддів, «служителів культу» тощо. Тільки у Львові відібрали пенсії у понад 4300 людей [9, арк. 47а]. Фактично подібні дії (залишення літніх, хворих людей без засобів існування) були не менш смертельним вироком, ніж куля в підвалах НКВС. Як правило, слідом за позбавленням соціальних виплат від людини вимагали негайно вивільнити й житло. Більшість тих пенсіонерів закінчили своє життя в притулках для німецьких та інвалідів.

Як наслідок – притулки в 1939–1940 роках були переповнені. Численні «колишні» доживали своє життя в нелюдських умовах. Приміром, у будинку на вул. Абрагамчиків у Львові: «у кожній кімнаті мешкає до 40 осіб, у тому числі старезні бабці, які не можуть самостійно ходити...». Будинок був в аварійному стані, не придатний для життя: «стіни вологі, вентиляція відсутня, у приміщеннях затхле повітря, вбиральні брудні, вмитися ніде... Ліжка стоять упритул, столиків біля ліжок немає, їдять хворі на ліжках, тримаючи посуд у руках (їдальні немає)». Щоденно ці нещасні, дуже літні й хворі, «колишні», позбавлені всіх прав, виплат і житла, боролися за виживання: «сніданки й вечері часто обмежуються лише шматком хліба і склянкою чаю» [9, арк. 39–40].

Так, ці нещасні люди, щодо яких було проявлено «гуманізм» (їх не розстріляли і не вислали до Сибіру, їх немає в жодних списках репресованих, вони не ввійшли до офіційної статистики злочинів комуністичного режиму),

теж стали безневинними жертвами сталінського режиму, бо радянська влада фактично помістила їх до концтабору. Зауважимо, що інспекторів, які на початку 1940 року проводили ревізії у згаданих закладах, найбільше стурбувало те, що в них на добровільних засадах хворими та літніми людьми опікувалися черниці. На цьому було окремо акцентовано: «здорові черниці, які ніде не працюють» [9, арк. 39].

Як наслідок, населення зустрічало нову владу неоднозначно. Наприклад, Марія Савчин так описувала ті події у своїх спогадах: «Першу появу Червоної армії село зустріло з турботною непевністю. Люди не виходили на дорогу, тільки з подвір'їв та вікон приглядалися до танкової частини... Польща не існувала, і ми за нею не жаліли, але большевицька окупація ще й цієї частини України загрожувала не меншим, а ще більшим лихом. Я вже чула про великий голод у 1933 році, що виморив Україну, про червоний терор, жертвами якого впали мільйони селян та інтелігентів» [27, с. 24].

До того ж, Червона армія відразу показала, що закон для неї – лише умовність. Погроми, зґвалтування й пограбування, безпричинні розстріли стали буденним явищем. Та й як могло бути інакше, коли, приміром, політрук 4-ї танкової бригади Українського фронту Потелешко згадував, що перед початком наступу на Польщу командир і комісар батальйону, виступивши перед особовим складом, проголосили «Ми будемо воювати!» Але з ким саме – офіцери не уточнили. Конкретного ворога не назвали [19, с. 170–171].

Відповідно, на вулицях західноукраїнських містечок увесь час лунали постріли. Військові стріляли і в полонених, і в мирне населення. В армії розповсюджувалося мародерство. Приміром, лейтенант Чернаков не тільки не зупинив своїх солдатів, коли ті, виламавши двері крамниці в Тернополі, грабували її, але й приєднався та очолив цей процес. Особисто вибивав двері й вантажив награбоване. А командування одного з дивізіонів 4-го кавалерійського корпусу навіть спорядило спеціальну вантажівку з награбованими речами. Політпрацівник Р. Бердніков затримав шістьох цивільних, пограбував, зґвалтував жінку, яка була серед них, а потім, щоб не залишилося свідків, усіх стратив. Капітан Бакаєв пограбував, а потім розстріляв п'ятьох затриманих беззбройних польських офіцерів тощо. Пограбування і репресії набули такого розмаху, що прокурор 6-ї армії Нечипоренко змушений був звернутися з особистим листом до самого Ста-

ліна з проханням втрутитися і припинити безчинства [17, с. 83].

Таємна довідка НКВС УРСР про політико-моральний стан військових частин КОВО на території Львівщини: «Зафіксовано факти участі окремих військовослужбовців у пограбуванні місцевого населення... Відзначено випадки, коли військовослужбовці відвідували ресторан, кафе і квартири місцевих жителів, пиячать, влаштовують бійки із застосуванням зброї, які часто супроводжуються вбивствами чи пораненнями громадян. Випадки спроб зґвалтування жінок військовослужбовцями непоодинокі» [16, с. 77].

Зауважимо, що після поділу Польщі десятки тисяч людей перешли на територію СРСР із німецької зони. Переважно – або євреї, які втікали від фашистів, або українці, які думали, що нарешті житимуть у своїй державі. Були й такі, хто щиро вірив радянській пропаганді про побудову «нового», «щасливого» суспільства. Саме для цієї категорії людей зустріч із дійсністю стала надзвичайно болісною. Адже своїм новим «звільненим» громадянам радянська влада зовсім не довіряла. Більшість переселенців із Заходу України, незалежно від освіти та фаху, скеровували на тяжку фізичну працю, заводи й шахти діставали нове поповнення. Так «ненадійний елемент» намагалися «розчинити» в «здоровому» пролетарському середовищі. Приміром, серед перших 682 переселенців, яких у листопаді 1939 року скерували на шахти Донбасу, лише п'ятеро мали бодай якийсь стосунок до гірничих робіт. Решта досі працювала в зовсім інших галузях, серед переселених було чимало представників інтелігенції: скульпторів, адвокатів, лікарів, письменників, художників та ін. [24, с. 148–149]. Та радянська влада всіх поставила в однакові умови: скульптор-вибійник, художник-чорнороб – жакливі реалії того часу. Безперечно, така «перекваліфікація» викликала, м'яко кажучи, неоднозначну реакцію переселенців, які були вражені реаліями нового життя.

Для більшості переселенців «щастя» закінчувалося одразу після урочистих мітингів, якими зустрічали новоприбулих на вокзалах. Далі починалися «чистки», арешти та репресії. Приміром, 4 листопада 1939 року одразу після прибуття, на пероні вокзалу м. Сталіно (нині – Донецьк) був заарештований колишній мешканець Львова Й. Кузь. Сусіди по вагону донесли в НКВС, що за часів Польщі він працював чи то в поліції, чи то в податковій інспекції (донощики навіть не могли чітко сформулювати

склад «злочину») [24, с. 149]. Каральні органи ставили собі за мету викрити якнайбільше таких «злочинців». Відповідно й ставлення радянського активу до переселенців було як до «прихованих ворогів». При Раднаркомі УРСР було створене бюро, яке мало опікуватися переселенцями із Заходу України. Втім Литвинов, призначений його головою, досить своєрідно зрозумів свої права та обов'язки. На всі прохання й скарги він реагував коротко, по-більшовицьки, тобто по-хамському: «Можете їхати туди, звідки приїхали». Приміром, 15 грудня на Київському вокзалі були змушені ночувати близько 200 переселенців [24, с. 158]. Під вітром і снігом, дехто з малими дітьми. Радянські чиновники не захотіли дбати про їх поселення.

Невдовзі навіть ідейні комуністи зрозуміли, як різоче життя в СРСР відрізняється від рекламних маніфестів. Приміром, Михайла Андрющенка, колишнього жителя Хелма, свідомого комуніста, який нарешті переїхав до омріяної «Країни Рад», запроторили працювати на шахту № 10 ім. Артема на Ворошиловградщині (нині Луганщина). Протверезіння настало дуже швидко. Доведений до відчаю різницею між обіцяним суспільством майбутнього і тоталітарно-терористичними реаліями життя, переселенець в присутності кількох робітників гнівно кинув: «Я думав, що в Радянському Союзі будують комунізм, а воно виходить навпаки – будують антагонізм. Я у Польщі працював по 12 годин, заробляв більше і міг прожити півроку, пропрацювавши лише один місяць. У Радянському Союзі жити гірше ніж у Польщі. Краще я в тюрмі буду сидіти, ніж в Радянському Союзі жити» [3, с. 148].

Подібні настрої були характерні для переселенців із польських територій. Таємні агенти масово інформували каральні органи про «антирадянщину». Адже нові громадяни Радянського Союзу ще не розуміли масштабів «стукацтва» й досить часто були занадто відвертими й довірливими зі своїми, як вони вважали, «друзями». Приміром, робітник Мінсбург ділився наболілим: «Радянська влада – це гірше зарази, вона знущається над робітничим класом більше, ніж у капіталістичних країнах. Радянська влада давно була б повалена самими робітниками, але вона тримається лише завдяки міцній роботі НКВС. Не встигає хтось себе проявити антирадянські, як його заарештовують... За капіталістів живеться легше, ніж тут, тому що там можна вести боротьбу з власниками, судитися з ними, а тут немає на кого подавати до суду... У газетах пишуть брехню, пишуть, що в СРСР

все є, живуть заможно, а насправді нічого немає, нічого не купиш... Гірше влади, ніж Радянська, у світі немає, її треба підірвати, як підривають динамітом породу на шахті» [3, с. 148–149]. І, повторимося, це був лише початок: всього за півтора роки на західних землях репресований кожен десятий.

Висновки. Як свідчать архівні документи, московська влада настільки виразно і, головне, швидко показала своє справжнє нелюдське обличчя, що ілюзій позбулися навіть найфанатичніші москвофіли – прихильники комуністичної ідеї. У 1939 році окупацію Заходу України назвали «золотим вереснем», довгоочікуваним «звільненням». Певна частка правди в цьому, безперечно, була. Людей «звільняли» від своїх квартир, майна, пенсій, культури, мови, громадянських прав і

свобод. А багатьом жителям за «золото» вересня 1939 року довелося розплатитися найдорожчим – власним життям. Страшного удару було завдано по галицькій інтелігенції. Внаслідок «чисток» безневинно репресовано і знищено чимало науковців, господарників, фінансистів, офіцерів, письменників та ін. Зауважимо, що жертвами репресій ставали як найбільш яскраві, талановиті представники українського національного відродження, так і безневинні власники гарного житла, з яких штучно робили «ворогів народу» з метою пограбування. Протверезіння настало достатньо швидко. Вже за перші кілька місяців панування більшовиків стала зрозумілою вся сутність нової тоталітарно-репресивної влади. Тисячі закатованих і сотні тисяч репресованих – такою стала ціна «воз'єднання».

Список літератури:

1. Баберовскі Й. Червоний терор. Історія сталінізму / Пер. з німецької. К. : КІС, 2007. 248 с.
2. Бівор Е. Друга світова війна: КМ-Букс, 2022. 824 с.
3. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні (1917–1953): суспільно-політичний та історико-правовий аналіз / Кн. 2. К.: «Либідь» – «Військо України», 1994. 688 с.
4. Від Рейхстагу до Іводзіми. У полум'ї війни: Україна та українці у Другій світовій / В. В'ятрович та ін.; під заг. ред. Я. Примаченко. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2017. 352 с.
5. В'ятрович В. Війна і міф. Невідома Друга світова. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2016. 272 с.
6. Гаврилів І.О. Більшовицький терор на західноукраїнських землях у 1939–1941 рр. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2008. № 612: Держава та армія. С. 141–148.
7. Гейстінгс М. «І розверзлося пекло... Світ у війні 1939–1945». Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2019. 752 с.
8. Гриневич В. Неприборкане різногосся: Друга світова війна і суспільно-політичні настрої в Україні, 1939 – червень 1941 рр. К.; Д. : Ліра, 2012. 505 с.
9. Державний архів Львівської області (далі ДАЛО). Ф. Р-6. Оп. 1. Спр. 2а. 206 арк.
10. ДАЛО. Ф. Р-221. Оп. 1. Спр. 222. 449 арк.
11. ДАЛО. Ф. Р-300. Оп. 1. Спр. 7. 3 арк.
12. ДАЛО. Ф. Р-300. Оп. 1. Спр. 9. 37 арк.
13. ДАЛО. Ф. Р-300. Оп. 1. Спр. 11. 112 арк.
14. Коваль М.В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.). К. : Вид. дім «Альтернативи», 1999. 336 с.
15. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Париж – Нью-Йорк – Львів : НТШ, 1993. 658 с.
16. Левітас Ф.Л. Друга світова війна: український вимір. Київ : Наш час, 2012. 272 с.
17. Литвин М.Р., Луцький О.І., К.Є. Науменко К.Є. 1939. Західні землі України. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1999. 152 с.
18. Литовченко О., Литовченко Т. Книга Спустошення. 1939–1945. Від війни до війни. Харків : Фоліо, 2018. 219 с.
19. Небезин В. «Если завтра в поход...». М. : Яуза, Эксмо, 2007. 320 с.
20. Нікітенко К. Пішаки Сталіна: міфологеми радянської пропаганди і правда історії. Львів : Левада, 2017. 604 с.
21. Нікольський В.М. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.). Історико-статистичне дослідження. Донецьк : ДонНУ, 2003. 624 с.
22. Парсаданова В.С. Депортация населения из Западной Украины и Западной Белоруссии в 1939–1941 гг. *Новая и новейшая история*. 1989. № 2. С. 26–44.
23. Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ–ХХ ст. Історичні нариси / Д.В. Архірейський та ін. Відповід. ред. В.А. Смолій. К. : Наукова думка, 2002. 952 с.
24. Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 р.: документи ГДА СБ України / Упоряд. Василь Даниленко, Сергій Кокін. 2-ге вид., перероб. Ч. 2. К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2013. 608 с.

25. Різ Л. Друга світова війна за зачиненими дверима. Сталін, нацисти і Захід. К. : Темпора, 2010. 444 с.
26. Рудницька М. Західна Україна під большевиками. Нью Йорк : НТШ в Америці, 1958. 494 с.
27. Савчин М. Тисяча доріг. Спогади жінки учасниці підпільно-визвольної боротьби під час і після Другої світової війни. К. : Смолоскип, 2003. 546 с.
28. Цвілюк С.А. Трагедія нескореної нації. Політичний і національний терор України в період сталінського тоталітаризму. Одеса : Астропринт, 2005. 240 с.
29. Цвілюк С.А. Україна між Сталіним і Гітлером. Тоталітарні системи в українській історії у контексті Другої світової війни. 1939–1945. Одеса : Астропринт, 2012. 615 с.

Nikitenko K.V. THE FIRST STEPS OF SOVIETIZATION OF WESTERN UKRAINE IN 1939

The article is devoted to the analysis of the Sovietization of the West of Ukraine in 1939. The aim of the study is to analyze the features of the first steps of the new government in the territories annexed to the USSR. It is proved that the Sovietization of the region was not aimed at the declared «liberation» of Ukrainians, but only the spread of Soviet power to new lands. Despite some declarative flirtation with Ukrainians (for example, renaming streets or cultural and artistic institutions in honor of famous Ukrainian historical figures), in fact all Ukrainian fell under ruthless repression. Political parties ceased to exist, and with them other institutions, even of a non-political nature, introduced total political censorship. The educational function was completely subordinated to propaganda. The arrests became widespread. Politicians, public figures, priests and others were hit. From the first days of its rule, the Soviet government compiled lists of «unreliable» and «hostile» elements. A terrible blow was inflicted on the Galician intelligentsia. The study emphasizes the blatant discrepancy between the crimes of the repressed and punishment. Constant hysteria, escalation of tensions in society, deliberate opposition of different groups, «cleansing», deprivation of pensions and eviction from apartments, sending «former» to «live» in inhumane conditions created an atmosphere of permanent war in society. The victims of repression were both the brightest, talented representatives of the Ukrainian national revival, and innocent owners of good housing in the central areas, from which they artificially made enemies for the purpose of robbery. We conclude that in the first few months of Bolshevik rule the whole essence of the new totalitarian-repressive government became clear. The Moscow authorities have so clearly and, most importantly, quickly shown their true inhuman faces that even the most fanatical Muscovites, supporters of the communist idea, have lost their illusions. Thousands of tortured and hundreds of thousands repressed – this is the price of «reunification».

Key words: occupation, repression, totalitarianism, eviction, deportation, World War II, Ukraine.